

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/128145,Pierwszy-z-pieciu-Monografia-niemieckiego-obozu-Stutthof.html>



"Brama śmierci" na terenie KL Stutthof (obecnie Muzeum Stutthof w Sztutowie) Fot. IPN

ARTYKUŁ

Pierwszy z pięciu. Monografia niemieckiego obozu Stutthof

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: TOMASZ CERAN 02.09.2026

2 września 1939 r., zaledwie dzień po agresji Niemiec na Polskę – niedaleko włączonego już do III Rzeszy Wolnego Miasta Gdańska – władze niemieckie założyły obóz Stutthof. Na początku miał on służyć przede wszystkim

„odpolszczeniu” Pomorza Gdańskiego. Od 1942 r. uzyskał status obozu koncentracyjnego i stał się miejscem Zagłady co najmniej 65 tys. europejskich Żydów.

Działając do 9 maja 1945 r. był najdłużej funkcjonującym obozem niemieckim na terenie okupowanej Polski. W 2026 r. ukazała się pierwsza część jego nowej monografii.

Monografia pięciotomowa

Opublikowany pierwszy tom „Stutthof. Monografia” obejmuje lata 1939-1941 i jest pierwszą częścią szerszego projektu naukowego¹. Drugi tom będzie opisywać dzieje obozu w latach 1942-1945 i pamięć o nim aż do 2025 r. Kolejny przedstawi najważniejsze źródła do dziejów obozu, w tym muzealne eksponaty i zdjęcia. Tom czwarty to kalendarium, zaś piąty – księga pamięci z imiennym spisem więźniów, którzy zginęli w obozie. Łącznie pięciotomowa monografia będzie liczyła ponad 3 tys. stron. Kolejne tomy będą się także ukazywać w języku angielskim.

Trudno o bardziej kompleksowe ujęcie tematu. Warto jednak już teraz pomyśleć o jednotomowym wydawnictwie (ok. 250-300 stronicowym), które syntetycznie zbierze wnioski i najważniejszą wiedzę faktograficzną z 5 tomów i będzie miało szansę trafić do znacznie większej liczby odbiorców. Taką niedużą objętościowo publikację warto równocześnie wydać po angielsku i niemiecku, aby zaistniała w dyskursie międzynarodowym.



Głaz przed wjazdem do Muzeum

Stutthof w Sztutowie. Fot. IPN



Fragment witryny wystawowej w

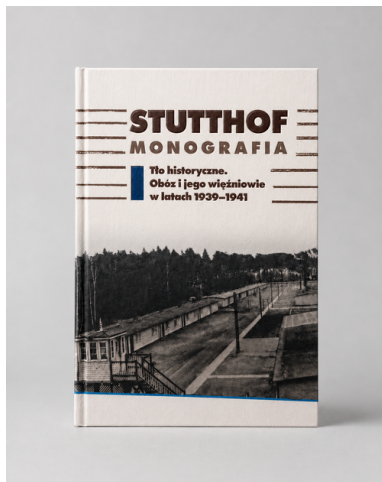
Muzeum Stutthof w Sztutowie

Fot. IPN

Autorami poszczególnych rozdziałów są wieloletni pracownicy naukowcy Muzeum Stutthof w Sztutowie (na czele z obecnym dyrektorem Muzeum dr hab. Marcinem Owsieńskim, kierownikiem działu dokumentacyjnego dr Danutą Drywą, Agnieszką Kłys, Bogusławą Tartakowską, prof. Bogdanem Chrzanowskim, prof. Andrzejem Gąsiorowskim, Piotrem Chruścielskim) lub historycy przez lata współpracujący z Muzeum, tacy jak Elżbieta Maria Grot czy prof. Krzysztof Steyer. Trudno o bardziej kompetentny zespół badawczy dotyczący tego tematu.

W przedmowie Marcin Owsieński z Bogdanem Chrzanowskim dokonali krótkiego przeglądu literatury przedmiotu, dotyczącej KL Stutthof, trafnie zauważając, że z jednej strony nie jest to tematyka, którą można by było określić jako *terra incognita*, z drugiej – przekonująco argumentując celowość powstania nowej, uwzględniającej aktualny stan badań monografii. *De facto* nadal podstawową monografią obozu pozostają praca byłego więźnia Krzysztofa Dunin-Wąsowicza, opublikowana w 1966 r., a potem wielokrotnie wznawiana, oraz praca zbiorowa 10 pracowników Muzeum z 1988 r.².

Od tego czasu nastąpił znaczący postęp w badaniach, zwłaszcza dzięki pracy pracowników naukowych Muzeum. Dwójka z nich (prof. B. Chrzanowski i dr D. Drywa) brała także udział w powstaniu opracowania z 1988 r. W przedmowie zabrakło jedynie komentarza do nowo wydanej pracy Ruth Schwertfeger, która odwiedziła muzeum i korzystała z pomocy jego pracowników naukowych o czym wspomina we wstępie do niej³. Jak trafnie stwierdziła, Stutthof jest poza Polską najmniej znanym niemieckim obozem koncentracyjnym. Nawet jeżeli polscy autorzy nie cenią jej książki, to przez sam fakt wydania jej w prestiżowym wydawnictwie anglojęzycznym (Bloomberry Academy) wymaga jakiegoś komentarza. Za granicą to ta praca przez najbliższe lata będzie podstawowym źródłem wiedzy o KL Stutthof.



Okładka książki *Stutthof*.

Monografia, t. 1: Tło historyczne.

***Obóz i jego więźniowie w latach
1939-1941 (fot. materiały
prasowe Muzeum Stutthof w
Sztutowie)***

Kontekst

Książka jest pod względem redakcyjnym starannie wydana, ale brakuje w niej mapy, która uzmysłowiłaby czytelnikom położenie geograficzne obozu. Wydaje się, że można ją było umieścić w pierwszej wklejce kosztem zdjęcia pocztówki „*Gruss aus Stutthof*”.

Blisko 800-stronnicowy pierwszy tom otwiera opis tła historycznego, które dotyczy historii Wolnego Miasta Gdańsk w międzywojniu i dziejów Pomorza Gdańskiego pod okupacją niemiecką w czasie II wojny światowej. Właściwa historia obozu zaczyna się dopiero po 150 stronach, ale – jak się wydaje – tak obszerne zarysowanie tła, uwzględniające specyfikę pomorską, jest uzasadnione.

Nie da się zrozumieć funkcjonowania i znaczenia obozu bez choćby podstawowej wiedzy na temat: relacji polsko-niemieckich przed i po 1939 r. na terenie WMG i województwa pomorskiego, zbrodni pomorskiej 1939 r. czyli eksterminacji pomorskiej i kaszubskiej inteligencji, pomorskich Żydów oraz pacjentów szpitali psychiatrycznych w pierwszych miesiącach okupacji niemieckiej, dziejów polskiego państwa podziemnego na Pomorzu, którego członkowie byli osadzani w KL Stutthof, czy podstawowych założeń polityki germanizacyjnej Alberta Forstera i jego sporu z Heinrichem Himmlerem (germanizacja ludzi *versus* germanizacja ziemi).

Sprawcy

Kolejne rozdziały bardzo szczegółowo opisują okoliczności podjęcia decyzji o powstaniu obozu, jego lokalizacji, organizacji, infrastrukturze, członkach załogi.

Ciekawa jest analiza statystyczna i społeczna załogi SS obozu w Stutthofie. Do tej pory w polskich opracowania brakowało pogłębionej refleksji nad sprawcami. Wśród 741 ustalonych członków załogi aż 325 było volksdeutsche, czyli obywatelami polskimi niemieckiego pochodzenia. 309 było obywatelami WMG. W większości byli to mężczyźni w wieku 26-40 lat, rolnicy, posiadający rodziny, ewangelicy.

Statystyka ta pokazuje jako ważna był rolę członków mniejszości niemieckiej w antypolskiej polityce okupacyjnej III Rzeszy. Ciekawy i skłaniający do szerszej analizy jest także wniosek autorów, mówiący, że większość więźniów funkcyjnych w obozie była Polakami.



**Najważniejsze niemieckie obozy
koncentracyjne i niemieckie
obozы śmierci w granicach tzw.**

Wielkich Niemiec w latach

1941-1944. Grafika z portalu IPN

truthaboutcamps.eu

Ofiary

Trzy ostatnie obszernie rozdziały poświęcone są więźniom, warunkom bytowym, pracy i przyczynom śmierci. Perspektywa ofiar wyraźnie dominuje na opisem sprawców, choć ta druga jest także obecna, na tyle, na ile pozwala materiał źródłowy. Zapewne w dalszych tomach znajdzie się osobny rozdział poświęcony sprawcom – np. próbom ich postawienia przed sądem po 1945 r.

Najcenniejszy w tym fragmencie wydaje się być bilans statystyczny więźniów obozu. W 1941 r. przebywało w nim 12 571 więźniów z czego aż 12 134 to Polacy, polskich Żydów było 249, zaś Niemców – 126. Do końca tego roku zmarło lub zostało zamordowane 1034 osób, w tym 881 Polaków i 92 polskich Żydów. Stutthof w latach 1939-1941 był miejscem eksterminacji przede wszystkim Polaków, ale także byli w nim zabijani od samego początku pomorscy Żydzi.

Interesująca jest także analiza pracy więźniów, choć encyklopedyczny opis poszczególnych komand roboczych nadaje się raczej do aneksu niż do tekstu głównego (podobnie jest z opisem podobozów). Dzięki niemu jednak dowiadujemy się, że obóz do 1941 r. był samowystarczalny finansowo. Państwo niemieckie na nim nie zarabiało, ale także nie ponosiło kosztów jego funkcjonowania. Pokazuje to, że względy ekonomiczne nie były najważniejsze dla niemieckiego okupanta.

Obóz Stutthof w latach 1939-1941 był istotnym elementem w realizacji polityki narodowościowej – depolonizacji polskiego Pomorza i przeobrażeniu go w rasowo „czyste” niemieckie Prusy Zachodnie.

Wizyta Himmlera

Ciekawe i nieschematyczne jest zakończenie tomu, bardzo szczegółowy (czasami za bardzo) opis dwugodzinnej wizyty Reichsführera SS Heinricha Himmlera w obozie 23 listopada 1941 r.

Miała ona duże znaczenie w przekształceniu obozu dla jeńców wojennych i obozu pracy wychowawczej w obóz koncentracyjny w na początku następnego roku. Warto było już w tym tomie zamieścić kilka zdjęć z opisywanej wizyty.

Niepamięć niemiecka i regionalna pamięć polska

W 2024 r. na zlecenie Instytutu Pileckiego w Berlinie na reprezentatywnej grupie 2 tys. respondentów przeprowadzono badanie dotyczące stanu wiedzy współczesnych Niemców na temat ich własnej historii, Holocaustu i dziejów Polski.

Na pytanie o wskazanie konkretnych obozów koncentracyjnych i obozów Zagłady 41 proc. nie potrafiło wskazać żadnego. Blisko 19 proc. Niemców odpowiedziało „Auschwitz”. Respondenci kolejno wymienili: Dachau (ok. 11 proc.), Buchenwald (7,7 proc.) Bergen-Belsen (5,6 proc.), Sachsenhausen (2,7 proc.), Treblinka (2,5 proc.). Pozostałe odpowiedzi uzyskały łącznie ok. 10 proc. głosów i dotyczyły Teresienstadt, Majdanka, Flossenbürga, Mauthausen, Ravensbrück, Sobiboru i Neuengamme. KL Stutthof w analizie badania w ogóle się nie pojawia⁴. KL Stutthof nie istnieje w pamięci historycznej zdecydowanej większości współczesnych Niemców. W przypadku świadomości historycznej Polaków wydaje się, że Stutthof – poza mieszkańcami

Pomorza Gdańskiego – jest także jednym z najmniej znanych niemieckich obozów koncentracyjnych⁵. Warto zweryfikować to przypuszczenie. Pokazuje to jak nowa monografia obozu Stutthof jest naukowo i społecznie potrzebna. Od 1944 r. KL Stutthof nie był tylko regionalnym obozem koncentracyjnym, ale jednym z epicentrów Zagłady, do którego trafiali więźniowie z likwidowanych niemieckich obozów w Estonii, Łotwie i Rydze.

Wydana publikacja to najlepsze kompendium wiedzy na temat obozu. Tom pierwszy projektu naukowo-wydawniczego „Stutthof. Monografia” dowodzi, że warto go konsekwentnie realizować tom po tomie. Ponadto tom pierwszy dobrze pokazuje, jak ściśle związany był los Polaków i Żydów w czasie II wojny światowej – co nie oznacza, że był tożsamy.

¹ *Stutthof. Monografia. Tło historyczne. Obóz i jego więźniowie w latach 1939-1941*, t. 1, Sztutowo 2026.

² K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia 1966; *Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, red. D. Steyer, Warszawa 1988.

³ R. Schwertfeger, *A Nazi Camp Near Danzig: Perspectives on Shame and on the Holocaust from Stutthof*, London-New York-Oxford-New Delhi- Sydney 2022.

⁴ Zob. M. Fałkowski, H. Radziejowska, „*Historyczne mapy Niemców*”. O niemieckim spojrzeniu na historię XX w. i Polskę,

<https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Historyczne%20mapy%20Niemc%C3%B3w.%20O%20niemieckim%20spojrzeniu%20na%20histori%C4%99%20XX%20wieku%20i%20Polsk%C4%99.pdf>.

⁵ *Edukacja dla pamięci Przekaz wiedzy historycznej w kontekście postaw Polaków wobec ich przeszłości*, Warszawa 2023, s. 30,

<https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/kongresy-pamieci-narodowej/warszawski-kongres-pamieci-nar/182689,Raport-Edukacja-dla-pamieci-Prezentacja-wynikow-badania-swiadomosci-historycznej.html>.

COFNIJ SIĘ